

**שמואל נוח אייזנשטדט הדמוקרטיה ונפתוליה – פרדוקסים
בדמוקרטיה המודרנית
משרד הביטחון. 2002. 114 עמודים.**

הספר הדמוקרטיה ונפתוליה נכתב בעיצומו של הגל השלישי של דמוקרטיזציה, בניסיון להציג לפני הקורא דיון מקיף בבעיות היסוד של הדמוקרטיה בארץ ובעולם, ובמיוחד את סוגיית חוסנה ושבריריותה של שיטה מדינית זו. הדיון בספר מתמקד בתנאים היכולים להבטיח רציפות דמוקרטית לעומת התנאים המביאים לידי קריסת המשטר הדמוקרטי.

עיון בסוגיות אלה חשוב הן מבחינה תיאורטית והן מבחינה אמפירית: מבחינה תיאורטית הוא חשוב על-מנת להבין את המשקל היחסי של גורמים מבניים ומוסדיים אל מול הלכידה והרוח המביאים לידי התרחבות או צמצום בתמיכה בשיטת ממשל זו או אחרת; ומבחינה אמפירית הוא חשוב כדי להגביר את המודעות לגורמים היכולים לתמוך בדמוקרטיה בארץ ובעולם או להחלישה.

הספרות הענפה על דמוקרטיה נטתה לרוב להתרכז במשחק הפוליטי ובמאבקים סביב דרישות מצד קבוצות שונות לקידום האינטרסים הספציפיים שלהן. ש"נ אייזנשטדט מדגיש פן מקביל וחשוב לא-פחות במשחק הדמוקרטי: יש מאבקים ותביעות המכוונים לעיצוב טובת הכלל ולעיצוב הזהות הקולקטיבית וסמלי הקולקטיב. הדבר מעיד על כך שמאבקים רבים במערכות דמוקרטיות קשורים באופן הדוק לפרוגרמה תרבותית ופוליטית שכל מדינה מנסה לקדם. מאבקים אלה מתפתחים במיוחד סביב מתח מובנה במשטרים הדמוקרטיים בין התפיסה החוקתית לבין התפיסה ההשתתפותית בזירה המדינית. לפרוגרמה התרבותית והפוליטית של המדינה יש גם השלכות בתחומים מעשיים מאוד, כולל בתחום של חלוקת משאבים, ומגורים שונים בחברה נדרשים להתמודד עם השלכות אלה ולהתייחס אליהן.

בהדגישו כי משטרים דמוקרטיים הינם משטרים חדשים יחסית בהיסטוריה האנושית, מזהיר אייזנשטדט כי אל לנו לראות בהם ביטוי של "המצב הטבעי" של האנושות (ובהקשר זה ראוי להזכיר את עבודותיו על האימפריות, שהעניקו לו שם ויוקרה בינלאומיים). המשטרים הדמוקרטיים התפתחו על רקע תהליכים היסטוריים ספציפיים במערב, והתבססו בעיקר לנוכח כשלונם של המשטרים המתחרים, החל בנאציזם ובפשיזם בשנות הארבעים של המאה העשרים, וכלה בקומוניזם בשנות השמונים. לכאורה, הדמוקרטיה שולטת בכיפה ללא מתחרים אידיאולוגיים, אך חשוב לזכור כי גם הדמוקרטיה הינה משטר פוליטי שברירי, הנתון בבנייה מחודשת או בכשל בצורה מתמדת. משטר דמוקרטי יקרוס כאשר במקום ההליכים השגרתיים והלא-אלימים להחלפת השלטון, תגלוש המערכת המדינית להתקוממויות, להפעלת כוח ו/או לשפיכות דמים. עם זה, הוא מוסיף, משטר זה ניחן בעוצמה פנימית הנובעת מיכולתו להתאים את עצמו לשינויים ולתביעות חדשות. אייזנשטדט מסכם באומרו כי השבריריות אינה חייבת להביא לידי קריסת הדמוקרטיה, אך הפוטנציאל לקריסה קיים (ע' 13). על-כן המחקר צריך להתחקות אחר התנאים שבהם יהיו השליטים מוכנים לפעול על-פי כלליו של המשחק הדמוקרטי ולהתגבר בכך על נטיות לבטל את ההתמודדות הפוליטית לאחר שעלו לשלטון.

נושא מרכזי בספר הוא הבהרת המתח הקיים בין רצון הכלל לבין הרצון הכללי, במונחים של רוסו. ברצון הכלל הכוונה למאזן בין אינטרסים ולחצים שונים, ואילו ברצון הכללי הכוונה לתפיסה על-אודות דמות החברה שרוצים לכוון. התכנים של דימוי החברה הרצויה משתנים מחברה לחברה, החל באתוס אינדיבידואליסטי דוגמת זה הקיים בארצות-הברית או באוסטרליה, המשך באתוס מעין-משפחתי דוגמת זה הקיים ביפן, וכלה באתוס הקולקטיביסטי האופייני לארצות סקנדינביה. דימויים אלה של החברה הרצויה משפיעים על אופי המאבק הפוליטי ועל הפשרות האפשריות, וזה, לדידו של אייזנשטדט, האתגר המרכזי הניצב בפני כל משטר דמוקרטי, כפי שמתבטא במתח בין שני מרכיבי-היסוד של הדמוקרטיה: המרכיב החוקתי והמרכיב ההשתתפותי (ע' 15–23). הפרק השלישי בספר דן בשני מרכיבי-יסוד אלה ומבהיר בצורה תמציתית כיצד הם מתבטאים בזרמים אידיאיים ופוליטיים שונים, כגון הזרם הרפובליקאי והזרם הקומוניסטי. כמו-כן הם מתבטאים בסוגיות הנוגעות במאזן בין חירות ושוויון, ביחס להתאגדויות בארגונים וולונטריים, ובהתייחסות למדינה מכאן ולפלורליזם מכאן. הגלישה של משטרים דמוקרטיים לעבר דמוקרטיה טוטליטרית, במונחים של יעקב טלמון המנוח, זוכה אף היא בהתייחסות בפרק זה.

מכאן אייזנשטדט עובר לדיון בשורשים ההיסטוריים של המשטרים הדמוקרטיים המודרניים. הוא מבליט כי מדובר בסוג נדיר של משחק פוליטי, המצריך הבנות-יסוד ואמון הדדי בין המגזרים השונים של החברה לבין החברה בכללותה והשלטון, קרי, תודעה תרבותית משותפת המקובלת על רבים מבין חברי הקולקטיב. כאן עולה שוב החשיבות של המרכיב החוקתי. מרכיב זה, שבמקומות רבים התקיים לפני המדינה המודרנית ובוודאי לפני הדמוקרטיה, הינו היבט חשוב מאוד בייצוב הדמוקרטיה (ע' 38–40). לדמוקרטיה יש גם תנאים כלכליים וחברתיים מקילים, בראש ובראשונה עליית הקפיטליזם וגיבושה של חברה אזרחית בארצות המערב (ע' 41–46). נוסף על כך יש פרוגרמה תרבותית המתפתחת מתוך מתח בין מגמות טוטליסטיות-אוטופיות (אך אנטי-דמוקרטיות), שמקורן בדת ומאוחר יותר במהפכה המודרנית, לבין המגמות הפלורליסטיות המצויות בתפיסות ההשכלה והנאורות (ע' 47–53).

הפרקים הבאים בספר פורשים מארג משווה. הם עוסקים בתנועות האנטי-דמוקרטיות ובתנאים להמשכיותם של המשטרים הדמוקרטיים בכלל, ובארצות-הברית, בהודו ובישראל בפרט. מן הדיון בפרקים אלה עולה כי משטר דמוקרטי יתקשה לשרוד אם הוא חסר מוסדות ציבוריים המאפשרים השתתפות פוליטית או תהליכים בכיוון זה. כמו-כן עולה כי יציבותו של המשטר הדמוקרטי מותנית ביכולתן של מערכות פוליטיות אלה לטפל במשברים ולהיענות לתביעות של קבוצות הקוראות תיגר על הסדר הקיים. "זאת מבלי להתפשר על עקרונות היסוד של ההסדר הדמוקרטי-החוקתי ותוך בניית אמון הדדי בין הקבוצות השונות בחברה וגיווּטן למסלול פעולות דמוקרטי-חוקתי" (ע' 66).

בהקשר זה מעניין במיוחד המקרה של הודו. הודו חסרה את ה"תנאים" המזוהים לרוב עם דמוקרטיה יציבה: לצד פיתוח מואץ יש בה מיליוני תושבים עניים; היא מפולגת בין קסטות ומחוזות שונים מאוד זה מזה; מדברים בה מאות שפות ודיאלקטים; היא אינה ליברלית מבחינת תפיסותיה, ואינה מעמידה את הפרט במרכז, ועוד. נתונים אלה משמשים את אייזנשטדט להראות שאותם גורמים שמיוחסים במערב לדמוקרטיה הינם קשורים-תרבות, וכי בהודו קיימים תנאים מקבילים, חשובים לא-פחות, שיכולים להסביר

את קיומה של שיטה דמוקרטית שם. תנאים מקבילים אלה כוללים בין היתר: מאבק פוליטי פתוח, דיון ציבורי בסוגיות יסוד לצד מאבקים על אינטרסים, מוקדים אזרחיים בעלי גישה אוטונומית לזירה השלטונית והפוליטית, ומעל לכל, גישה מעשית בענייני המדינה. הספר אינו מתייחס לדמוקרטיה באמריקה הלטינית. עם זה, נראה כי ארצות אלה מציינות תמונת-ראי מעניינת לא-פחות מהודו, לפחות מבחינת הפרדוקס של שרירותה ושביריותה כאחת של השיטה הדמוקרטית. עיון בדמוקרטיות הלטינו-אמריקאיות (כארגנטינה וקולומביה) מבליט פן פרדוקסלי זה, ומעלה את השאלה כיצד מדינות המצויות במשבר כלכלי מתמשך – המלווה בחלק מהמקרים באלימות, במלחמות-אזרחים ואף בפעילות ענפה של ארגוני גרילה ורשתות של סוחרי סמים – מצליחות בכל-זאת לשמר את המשטר הדמוקרטי בתחומן. סוגיה מקבילה ומעניינת ביותר נוגעת באיזונים שנוצרים בדמוקרטיות אלה בין הפן החוקתי והפן ההשתתפותי. מבחינה זו, הדמוקרטיה באמריקה הלטינית מציגה נסיונות מעניינים ביותר בהרחבת משמעויות ההשתתפות של החברה האזרחית בכיוונים חדשניים הנוגעים בממשל. לדוגמה, מדינות כבריל ומקסיקו התנסו בשנים האחרונות, לצד תופעות מדרגיות ותופעות של קליינטליזם, בדגמים חדשניים ביותר של השתתפות ציבורית, אם בקביעת איכויות של הליך הבחירות הדמוקרטי (במקסיקו) ואם בפיתוח מנגנונים לקביעת יעדי השימוש בכספים ציבוריים ולפיקוח על השימוש בתקציבים אלה ברמה המוניציפלית (בערים שונות כבריל) (Avritzer, 2002). היבט שלישי שבוולט במחקר על הדמוקרטיות הלטינו-אמריקאיות הוא ההיבט של האקלים הבינלאומי והזירה הבינלאומית, הממלאים תפקיד מכריע בבואנו להבין את כיווני הפיתוח וההתבססות של משטרים דמוקרטיים בעולם (ראו, לדוגמה: Roniger & Sznajder, 1999; Whitehead, 1996).

אייזנשטדט מקדיש את שלושת הפרקים האחרונים בספר לדמוקרטיה בישראל. בחלק זה הוא מבליט את השבריריות המובנית בדמוקרטיה הישראלית ואת תהליכי הערעור על המוסדות הדמוקרטיים שנובעים ממקורות שונים: הדינמיקה של חברה קטנה שבה מגזרים שונים בוחנים זה את זה בביקורתיות רבה; החולשה של המסורת החוקתית בארץ; כניסתם של מגזרים חדשים לזירה הציבורית שלא רק תובעים ייצוג, אלא אף מנסים להשתלט על זירה זו ולהשיג בה מונופול; וקשור לכך, מאבקים שונים על גבולות הזהות של החברה הישראלית. לנוכח זה, אייזנשטדט מדגיש כי יש לפעול להגברת התמיכה בדמוקרטיה בקרב הציבור בישראל, ולהיות צרים לסכנות הניצבות בפניה (ע' 108–109). הוא מאמין כי ניתן ורצוי לחזק את הדמוקרטיה בארץ, והדרך לכך מתחילה לדידו בהבנת הדינמיקה של משטרים אלה, על שבריריותם, בהקשר של תמורות בזהויות הקולקטיביות בעולם העכשווי:

נראה לי כי בשיח החברתי בישראל אין די הבנה לחשיבות המרכזית שיש לאמון ההדדי הבנוי על פלורליזם של מרכיבי הזהות הקולקטיבית כמרכיב חיוני בשמירה על המשטר הדמוקרטי בארץ. (ע' 67)

הספר מסתיים ברשימת מקורות נבחרים על גישות תיאורטיות שונות של דמוקרטיה, על מאפייני הדמוקרטיה, על הבעיות של משטרים דמוקרטיים, על הפרוגרמה התרבותית של משטרים אלה, ולבסוף, על דמוקרטיות במדינות שונות ומחקרים משווים על דמוקרטיה. לדעתי, הן הקורא הישראלי המתחיל את דרכו בסוציולוגיה פוליטית והן

המומחה למשטרים דמוקרטיים יצאו נשכרים מבחינה אנליטית ומבחינה ציבורית מקריאה בספר קצר אך חשוב זה.

מקורות

- Avritzer, Leonardo (2002). *Democracy and the public space in Latin America*. Princeton University Press.
- Roniger, Luis & Sznajder, Mario (1999). *The legacy of human-rights violations in the Southern Cone* (Chs. 1–2). Oxford University Press.
- Whitehead, Laurence (Ed.) (1996). *International dimensions of democratization: Europe and the Americas*. Oxford University Press.

לואיס רוניגר

האוניברסיטה העברית בירושלים